

РАЗВИТИЕ НА ТОЛЕРАНТНОСТ ЧРЕЗ СПОРТ

Татяна Янчева, Ина Владова

Национална спортна академия „Васил Левски“

Резюме. Статията разглежда въпроса за оформящата се като трайна тенденция за липса на толерантност, която често води до проява на агресия. Разгледано е изследване, проведено от авторите със студенти от НСА „В. Левски“ относно нагласите за работа в мултикултурна среда. Установено е, че повечето от студентите имат положителна нагласа за работа с ученици от етнически малцинства. Разгледана е и възможността за развиване на толерантност у децата чрез спорта. Анализирани са необходимостта спортнопедагогическите специалисти да съумяват своевременно да идентифицират поведението на учениците по време на спортна дейност и извън нея и да разкрият причините, които водят до различни поведенчески реакции.

Keywords: emerging tendency; lack of tolerance; aggression; study; students; multicultural environment; ethnic minority students; children; sport

През последните години актуалната ситуация в България се характеризира с една особено негативна, за съжаление, оформяща се като трайна тенденция – липса на толерантност, на търпимост към различието, често водещи до прояви на насилие и агресивно поведение.

Толерантността най-често се свързва с търпимост и зачитане на различията независимо от техния характер – социални, културни, сексуални, религиозни. Тя се разглежда като морална ценност и социална норма, която предполага позиция на приемане и уважение на лица и групи въз основа на цвят на кожата, етническа принадлежност, сексуална ориентация, вявания, мнения и др. (Lundberg, 2017). Толерантността предполага признаване на различията и разнообразието на поведенчески модели.

Толерантността (от лат. *tolerate* – търпелив) включва елементи на отхвърляне и приемане. Първо се отхвърля или забелязва това, което е неприемливо, и едва след това същото се приема (Scanlon, 2003; Lundberg, 2017). Тя предполага необходимостта хората с различен културен произход да развиват способност да „издържат“ на факта, че другите вярват и живеят по различен начин в определено общество, способността на личността да признае многообразието от човешки ценности, които надхвърлят рамките на нейните собствени. Това е „минимален стандарт или пред-

варително условие за мирно съжителство в мултикултурните общества“ (Beacco et al., 2009).

Толерантност е уважение към идеи или чувства, противоположни на нашите (Silami, 1996). Условие и цел на толерантността е свободата: да бъдем себе си; да признаваме правото и свободата на другите да бъдат себе си, да изглеждат различно; да приемаме многообразието (Denkova, 1995). Принципите на хуманизма са пряко свързани с толерантността – принципът на равенството: да се признаят хората за равни, за да се приеме тяхното различие; свободата на личността и многообразните форми на нейните измерения. В процеса на историческата си употреба древното значение на латинския глагол *tolerate* – търпеливо понасям, е претърпяло изменение. Днес действителността налага ново разбиране за толерантността като уважение и зачитане на културологични, политологични и психологически факти, представляващи човешки (социални и личностни) ценности (Kolishev, 2001).

Толерантността е задължително условие в общуването между хората. Нетолерантното поведение се свързва с агресивността, която изисква налагане на собственото виждане на всяка цена, приоритетно унищожаване на чуждото посредством емоционална критика, физическа агресия и конфликтност. Й. Зографова определя понятието „толерантност“ като „нагласа на либерално приемане на поведението, възгледите и ценностите на другите, противопоставяйки го на агресивността“ (Zografova, 1997).

Толерантността се свързва и с психичното пространство – „по-просторно“ е „вместимо“ и „осигурява по-голяма толерантност към различието, към „другото“ мислене и действие. Съответно по-тесното психично пространство води до по-голяма нетърпимост, до ограничаване на собствената рамка за света и до честото прибегване към така нареченото „черно-бяло мислене“ (Iancheva, 2001).

Уважението, респектът към „другия“ са в пряка връзка с толерантността. Това изисква създаване на необходими предпоставки за осъществяването на ефективен межкултурен диалог, който се основава на взаимно разбирателство, откритост, зачитане и признаване на многообразието, човешкото достойнство и равните права (Beacco et al., 2009).

Днес образователната среда е изправена пред още едно предизвикателство – мултикултурализма, признаване на равнопоставеността на всички стабилни общности. Изповядването на ценностите на мултикултурализма, уважението към разнообразието от човешки култури обогатява всички и ни помага да оценим пълната гама от различия и избори. Както отбелязва Можейко (2001) мултикултурализмът е „школа за толерантност“; разбиране на другите, понякога изискващо усилие, взаимност и „проникване на културите и в най-отдалечените точки на земното кълбо“ (Mozheyko, 2001). В концепцията за мултикултурализма уважението, признаването, равнопоставеността на всич-

ки култури са разглеждани като мултикултурни идеи (Pehoiu & Pehoiu, 2012), като мултикултурен идеал (Parry, 2012).

Мултикултурното разнообразие, респективно мултикултурната среда на основа етнос, вероизповедание и език са реалност и в България. Демографската картина в страната изисква да не се допуска „езикът на омразата“ към различните, защото последствията за хората според Weis (1995) са отчуждаване, маргинализация, намалени възможности, притеснение, потиснатост, изключване.

Промяната на обществената среда неизбежно налага и промени в образователната и спортната среда и прилаганите педагогически модели.

В духа на казаното, ние считаме, че спортът и училищното физическо възпитание могат в значителна степен да допринесат за развитие на толерантност у младите хора, но само когато се провеждат при условия и чрез подходи, адекватни на съвременните изисквания на средата.

От педагогическа гледна точка е важно познаването на тези различия. Учителите и треньорите трябва да бъдат специално образовани и обучени, за да зачитат адекватно различията между учениците (Yilmaz, 2016). Необходимо е педагозите да разбират и уважават културните ценности, съответните различия, които произтичат от това, поведението и нагласите на обучаваните.

В наше изследване, проведено през 2016/2017 година със студенти от НСА „В. Левски“, относно нагласите за работа в мултикултурна среда установихме, че като цяло, болшинството от студентите имат положителна нагласа за работа с ученици от ромски произход – 57,8% заявяват, че са толерантни, 22,2% нямат изградено мнение, а 1/5 от изследваните студенти заявяват, че не са толерантни към „различните“ от тях (Vladova, 2017).

Като положителен може да се отбележи фактът, че при второ изследване, проведено през 2017/2018 г. с 27 студенти в края на обучението им по ФИД „Професионална дейност на спортния педагог в мултикултурна среда“, се отчита значима разлика в нагласите на студентите. Резултатите от проучването показват, че при бъдещите педагогически специалисти доминира нагласата, че „Всички ученици, без значение на етнос, раса и вероизповедание, трябва да се обучават заедно, без да се разделят по тези признаци в различни паралелки и училища“ ($M=4,22$; $SD=1,16$). За част от бъдещите педагози обаче „Учителите трябва да имат различно отношение към ученици, които са от различен етнос“ ($M=1,41$; $SD=1,08$) и „Учителите трябва да имат различно отношение към ученици, които изповядват религия, различна от тяхната“ ($M=1,22$; $SD=0,85$).

Същевременно трябва да отчетем и един много значим за практиката факт. Студентите оценяват високо необходимостта от допълнително обучение – „Бъдещите педагогически кадри трябва да се обучават за работа в мултикултурна среда“ ($M=4,37$; $SD=0,97$); „Учителите трябва да се обучават за работа в мултикултурна среда“ ($M=4,3$; $SD=0,95$).

Проучването на нагласите на студентите за работа в мултикултурна среда разкрива, че студентите имат, като цяло, позитивни нагласи към работа с деца от ромски произход и не са склонни да проявяват в практиката си т.нар. „педагогически расизъм“, който според Lovern (2012) се наблюдава дори и в световен мащаб. Преобладаващата част от изследваните декларира, че всички ученици ще бъдат равнопоставени ($M=4,85$; $SD=0,36$), че биха работили с тях допълнително, за да подобрят техните умения и двигателна култура ($M=4,89$; $SD=0,32$), ще се опитват да им въздействат и да ги мотивират редовно да посещават училище ($M=4,81$; $SD=0,48$), и да въздействат на техните родители по отношение на очаквана от тях подкрепа за редовно посещаване на училище.

Не трябва обаче да пропускаме факта, че сред изследваните млади хора има и демонстриращи липса на толерантност и приемане на различията и биха напуснали, ако се наложи, да работят с ученици от ромски произход ($M=1,07$; $SD=0,38$).

Не са регистрирани статистически значими различия по пол.

В резултат от това проучване не можем да извлечем генерални изводи относно нагласите на бъдещите учители по физическо възпитание и спорт предвид малкия брой изследвани лица или да установим дали обучението по дисциплината е оказало влияние върху мисленето им, а възможно е именно поради липсата на отрицателни нагласи за работа с ученици от ромски произход те да са избрали тази факултативна учебна дисциплина. Можем да обобщим, че възпитаването на положителни нагласи и толерантност към обучението на „различни“ ученици (в контекста на работата с ученици от ромски произход) е многостранен процес. Предвид факта, че учителите са образованите и осъзнаватите възрастни, тяхната роля и нагласи би трябвало да са водещи.

Развитието на толерантност у младите хора, ограничаването на ксенофобията, расизма, агресията, неприемането на „другите“ изисква много добър анализ на факторите, детерминиращи поведението на различни групи млади хора, както и механизмите, стоящи в основата на това поведение. Дебатите по отношение на толерантността често се ограничават в рамките на провала на определени политики, осъждане, изолиране. Може би трябва да променим посоката – да се насочим към създаването на ефективно пространство за споделяне на задълженията по отношение на ограничаване проявите на нетолерантност, към развиване капацитета на възможните участници в този процес. Срещат ли децата в ежедневието си достатъчно позитивни образци на поведение? Дали не е време да се предприемат необходимите реални действия за целенасочено изграждане на социални умения у децата. Крайно време е възрастните – родители, учители, треньори, обществото, като цяло, да осъзнаят своята отговорност и да дават не само знания, а да изградят у децата социални умения, които да ги подпомогнат в справянето с различните житейски ситуации, да проявяват търпимост и уважение към различieto, да намират изход от конфликтите без насилие и агресия.

Можем ли чрез спорта да развиваме толерантност?

Спортът е специфичен социален феномен, особена „магия“, която привлича интереса на милиони привърженици по света. Той се определя като един от основните социални институти в модерното общество, заема особено място като елемент на културата на обществото и в този смисъл се явява важен фактор в процеса на социализация.

Дори днес, в епохата на интернет комуникациите и информационната революция, силата, с която спортът владее мисълта и емоциите на милиони, не отслабва.

Съвременният спорт се отличава с огромен психологически заряд, което го прави особено привлекателен за младите хора. Това е и причината изследователи и практики да търсят социалния ефект от заниманията със спорт върху поведението, психиката и личността на младите хора, което го превръща в незаменимо средство с изразен развиващ ефект.

Спортът равнопоставя младите хора независимо от техния произход, пол, религия, социален статус.

Спортът създава у децата **усещане за принадлежност, справедливост и подкрепа**, изгражда ценности и позитивни модели на поведение.

Чрез спорта детето получава изключителната възможност да овладява себе си, да усъвършенства способността си за самоконтрол, саморегулация и саморазвитие.

Обобщеният преглед на литературата ни дава основание да изведем следните основни фактори и предпоставки, стоящи в основата на толерантното поведение (фиг. 2):

Фигура 2. Фактори и механизми на толерантното/нетолерантното поведение

Те могат да се обединят в три групи.

Социални – обществена, семейна и приятелска среда, изолация на младите хора от обществените процеси, специфични трудности при социалната интеграция, състояние на институциите, липса на интегриращи социални модели, толериране на негативни поведенчески образци, медиите и др.

Личностни/индивидуални – нагласи, търсене на усещания и преживявания, психопатни нагласи, импулсивност, слаб поведенчески контрол и липса на саморегулативни умения, липса на социална и личностна идентичност и др.

Контекстуални – поведение на групата, поведение на класа, на отбора, приятелите, „другите“, учителите, конкретната ситуация и др.

Тези фактори не действат еднозначно и директно. Съществени, за да се действат съответните поведенчески модели, са *опосредстващите механизми*, които също могат да бъдат *социални* (конкретни условия и стимулация на средата, поведение на околните, групови норми) и *личностни* (поведенчески контрол, саморегулативни механизми).

Комплексното действие на тези механизми води до определен поведенчески отговор, който намира израз в съответно актуално поведение.

В този смисъл развитието на толерантни модели на поведение сред децата и младите хора изисква **комплексен подход, основан на сериозни проучвания** по отношение на факторите, механизмите и движещите сили, стоящи в основата му.

Какви са основанията ни да разглеждаме *спорта като фактор за развитие на толерантност*?

Значителни възможности за това са заложени в самата **същност на спорта**. **Спортът има специфични медиаторни функции** и сам по себе си в значителна степен може да се разглежда като фактор за развитие на толерантно поведение.

Социалните функции на спорта са многократно обсъждани и категорично доказани в редица разработки. Спортът е един от най-силните фактори за **социална интеграция и идентичност**. Той създава *среда за общуване и изява по регламентиран в съответствие с установените правила и норми начин*, при спазване на определени, предварително зададени модели на поведение. По този начин *спортът създава предпоставки за овладяване на възможни дефицити на средата и превенция на потенциалните социални фактори, стимулиращи прояви на нетолерантност, ксенофобия, расизъм, за развитие и изява на личността, за изграждане на адаптивни поведенчески модели*.

Спортът създава предпоставки за изграждане на **личностна идентичност и интегритет**. Детето получава *възможност да се изяви* по социално приемлив начин и да разкрие своя потенциал. Непрекъснато променящите се, понякога екстремални ситуации изискват бързи и адекватни решения и действия, при това в условията на нарастваща умора и напрежение. В този смисъл спортът подпомага изграждането на *саморегулативни умения и поведенчески контрол*. Една от най-значимите ефекти на спорта са организираността и

дисциплината. От съществена значимост е фактът, че спортът **формира уважение към другите** – съотборници, противници, към техните постижения, а това е в основата на развитието на *социалните умения*.

Една от най-важните функции на спорта е създаване на **респект към правилата** и тяхното спазване, уважение към различието. Спортът е изграден върху *културната норма за честна игра* и това е една от най-големите му ценности. Всяко нарушение на състезателните правила се санкционира по съответен регламентиран начин от съдиите. В този смисъл спортът има *силен възпитателен ефект*.

Трябва специално да отбележим *моралната отговорност на спортистите, вече завоювали световни върхови постижения*. Те дават на младите хора така дефицитните за съвременното общество *позитивни модели на поведение*. Хората превръщат своите любимци в обект за подражание и пример за съвършенство. В този смисъл те имат изключително важна роля за възпитанието и развитието на младите хора, а по този начин и за превенция на асоциалното поведение.

Необходимо е спортнопедагогическите специалисти да съумяват своевременно да идентифицират поведението на учениците по време на спортна дейност и извън нея, в училищната среда, да разкрият причините, които водят до различни поведенчески реакции с елементи на липса на толерантност. В тази връзка е важно спортните специалисти да имат богат арсенал от комуникативни и организаторски умения, за да преодоляват негативните поведенчески реакции на децата, да прилагат различни стратегии, за да се повишат взаимодействието и равнопоставеността между учениците с различен социален и/или етнически произход, да работят за утвърждаване на солидарността, толерантността и взаимопомощта в училищната общност.

Реализирането на социалните функции на спорта и превръщането му във фактор за развитие на толерантност изискват целенасочено професионално управление и стимулиране на физическата активност и спорт в училище и в свободното време. Това предполага съответни мерки в образователен, организационен и квалификационен аспект.

Образователни:

- включване в учебните програми на теми, свързани с липсата на толерантност, расизъм, ксенофобия и възможностите на спорта за тяхната превенция;
- обучителни семинари за рискови социални групи;
- осигуряване на актуални знания, свързани с рисковете от нетолерантно поведение;
- организиране на различни научни форуми, осигуряващи възможност за обществен диалог между институциите на всички нива.

Организационни:

- осигуряване на необходимите условия за адекватна превенция и справяне с проявите на нетолерантност, расизъм, ксенофобия;

– осигуряване на условия за организирани занимания със спорт (извън часовете по физическо възпитание и спорт) в училище;

– насочване към различни видове спорт в зависимост от личностните особености на децата и възможностите на конкретния спорт за задоволяване на техните потребности и изява.

Квалификационни:

– провеждане на квалификационни обучения със спортните педагози, директорите и учениците, извеждане на техните отговорности с оглед превенция на прояви, свързани с прояви на нетолерантност, ксенофобия и расизъм.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Denkova, L. (1995). *Tolerantnostta*. Sofia [Денкова, Л. (1995). *Толерантността*. София]
- Zografova, Y. (1997). *Problemi na agresivnostta u choveka*. Sofia [Зоргова, Й. (1997). *Проблеми на агресивността у човека*. София]
- Kolishev, N. (2001). Tolerantnost i spravedlivost – funktsionalni kachestva na lichnostta. *Pedagogy Journal*, 2 [Колишев, Н. (2001). Толерантност и справедливост – функционални качества на личността. *Педагогика*, 2]
- Silami, N. (1996). *Rechnik po psihologiya*. Plovdiv [Силами, Н. (1996). *Речник по психология*. Пловдив]
- Miteva, P. (2008). Agresia, agresivnost i agresivno povedenie. V: *Boyadzhieva, N., Miteva, P. (2008). Gnyav i agresivno povedenie pri detsata. Preventsiya. Tehnologii. Metodi za spravyane*. „М-8-М“, Sofia, s. 18 – 34 (s. 29 – 30):). [Митева, П. (2008). Агресия, агресивност и агресивно поведение. В: Бояджиева, Н., Митева, П. (2008). *Гняв и агресивно поведение при децата. Превенция. Технологии. Методи за справяне*. „М-8-М“, София, с. 18 – 34 (с. 29 – 30)]
- Mozheyko, E. (2001). Multikulturalizam i postmodernizam. *Literaturen forum*, 36 (477) [Можейко, Е. (2001). Мултикултурализъм и постмодернизъм. *Литературен форум*, 36 (477)]
- Iancheva, T. (2001). Psihichното prostranstvo i otnosheniyata v savremenniya sport. V: „*Lichnost. Motivatsiya. Sport*“, tom 6, 9 – 13. [Янчева, Т. (2001). Психичното пространство и отношенията в съвременния спорт. В: „*Личност. Мотивация. Спорт*“, том 6, 9 – 13.]
- Beacco, J., Byram, M., Coste, D. & Fleming, M. (2009). *Multicultural Societies, Pluricultural People and the Project of Intercultural Education*. Language Policy Division
- Lovern, L. (2012). Trampling the sacred: multicultural education as pedagogical racism. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, Vol. 25, Issue 7, 867 – 883.

- Lundberg, E. (2017). *Mechanisms of tolerance: an anthology*. Stockholm: The Living History Forum
- Parry, J. (2012). Sport and Olympism: Universals and Multiculturalism. *Journal of the Philosophy of Sport*, 33 (2), 188 – 204.
- Pehoiu, C. & G. Pehoiu (2012). Globalization, Olympism, Sport and Multiculturality – Reality or Necessity. (Cuadra-Montiel, *Globalization - Approaches to Diversity*). DOI: 10.5772/48572
- Scanlon, T. (2003). *The Difficulty of Tolerance: Essays in Political Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vladova, I. (2017). Bulgarian model of olympic education in primary schools, Pensa MultiMedia Editore s.r.l. Lecce, Italy; Fédération internationale d'éducation physique (FIEP).
- Weis, L. (1995). Identity formation and the processes of “othering”: unraveling sexual threads. *Educational Foundations*, 9 (1):17 – 33.
- Yilmaz, F. (2016). Multiculturalism and multicultural education: A case study of teacher candidates' perceptions. *Cogent Education*, 3.

DEVELOPMENT OF TOLERANCE THROUGH SPORT

Abstract. The article focuses on the issue of the emerging tendency of a lack of tolerance that often leads to aggression. The authors conducted a study with students from the National Sports Academy – Sofia (Bulgaria) on attitudes to work in a multicultural environment. The results show that the majority of students have a positive attitude towards working with ethnic minority students. Discussed is the possibility for developing tolerance in children through sport. Sports pedagogic specialists should be able to identify in a timely manner the behavior of pupils during sport and other activities and to reveal the reasons that lead to different behavioral responses.

✉ **Prof. Tatiana Iancheva, DSc.**

Vice-rector of Research and International Affairs
National Sports Academy
1710 Sofia, Bulgaria
E-mail: tiancheva@prosport-bg.net

✉ **Dr. Ina Vladova, Assoc. Prof.**

Faculty of Pedagogy
National Sports Academy
1710 Sofia, Bulgaria